

بیرونی مظهر تفکر اسلامی، در اثر سارتن و کربن، گرایش سیاسی او در گزارش اربیین و مقتل امام حسین (ع) در کرونولوژی تاریخ انسان

محمد رضا شهیدی پاک^۱

^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

بیرونی از مظاهر عمیق و گسترده تمدن و فرهنگ همه ملل اسلامی و میراث بشریت است. فصل سی و سوم کتاب مقدمه تاریخ علم، جریان جهانی علم به عصر بیرونی نامیده شده است. سارتن اذعان می کند، انتخاب ابن سینا و بیرونی برای این امر بسیار دشوار بود و فقط به دلیل تاریخی دوره را عصر بیرونی نامیده است. ابن سینا فلسفه اسلامی را بنیاد کرد و ابن جبرول - افلاطون الیهود - فلسفه یهودی را. بیرونی دانشمند، شخصیت جامع العلوم اسلامی در قرن دهم میلادی است، سارتن در کتاب مقدمه ای بر تاریخ علم جهانی علم در سراسر کره خاکی را بررسی تطبیقی کرده است و بیرونی را پرچمدار و منشاء معرفت و علوم انسانی و تجربی معرفی کرده است. نکته حایز اهمیت و منش علمی بیرونی توجه به علوم انسانی و انسان شناسی سیاسی است. او انسان شناسی گسترده ای در شناخت فلسفه و اخلاق و رفتار و منش و فرهنگ و مذهب و مردم شناسی مردمان هند دارد و پدر علم انسان شناسی است. بسیاری می خواهند او را دانشمندی سکولار و بی طرف جلوه دهند، اما او یکی از احزاب سیاسی ریشه دار در جوامع اسلامی را مورد انتقاد قرار داده است که بسیاری از علمای معاصر او و قبل و بعد او از انجام آن ابا دارند. بیرونی، سلسله دولت امویان را به دلیل قتل حسین بن علی (ع) و واقعه کشتار آن ها را گزارش کرده و در بین مهمترین اثر خود که محاسبه و شمارش عناصر تاریخی ملل است، جای داده است و چون مقتلی در یک اثر تاریخی او پنهان شده است و به فلسفه اربیین اشاره کرده است. او می نویسد امویان با امام حسین (ع) کاری کردند که با اشرار خلق نکرده اند. این ریاضی دان، فیزیک دان، طبیعی دان و فیلسوف و سیاستمدار که نسبت به قتل امام حسین (ع) که بزرگترین فاجعه بود که عالم اسلام را تکان داد و همگان اکنون نیز در برابر آن سعی می کنند مواضع تنفر نسبت به مرتکبین آن داشته باشند، چون امویان با قتل امام حسین (ع) مسیر عدالت در اسلام را تغییر دادند. با گذشت زمان جنبه های جدید از علم و تجارب علمی او کشف می شود. او شبیه مندل کاشف ژنتیک، تجاربی دارد و بین صفات ظاهری گیاه و تغییرات باطنی ارتباط برقرار کرده است. سارتن او را پیشوای علم جهانی قرن دهم میلادی دانسته است که یک سیارک و یکی از حفره های ماه به نام او است و کربن شخصیت بدیع او در فلسفه علم ادیان و نظریه تکامل قبل از داروین را از جنبه زمینه فلسفه تاریخ مطرح و بزرگ کرده است. کربن می نویسد درمانده است که ابن سینا یا بیرونی را پرچمدار علم قرن دهم میلادی معرفی کند، اما بیرونی نظام ساز بود، لذا مقدم است مواضع ضد اموی بیرونی در زمانی که بانیان علم پیرو نظریه نویسنده روشنفکر مآب (نماد روشنفکری قرن پنجم و سایر ادوار) این کتاب، "الرّد علی المتعصب العنید فی وجوب العن علی یزید" بودند، انقلابی علیه سکولاریسم دینی است. بیرونی هم از خوف بین رفتن مقتل مستقل، مقتلی را در میان اثار الباقیه که وصف اجمالی روزگاران از باستان تا دوره اسلامی با بررسی فنی گاهشماری ملل است، آورده است و این ریاضی دان که به وصف دقیق طبیعت مشهور است، اعمال امویان با امام حسین (ع) را کارهایی وصف کرده که با اشرار خلق نمی کنند و اسب تازیدن بر بدن و سر گردانی و اسارت اهل بیت و تحقیر آن ها در مجلس یزید و شامات و فلسفه تاریخ اربیین را ذکر کرده است و با این توصیف حادثه مقتل به عنوان جنایت خلافت، حدود چهارصد سال بعد از وقوع است. جمله..... فمعکم معکم زیارت اربیین را معنی پایدار تاریخی بخشیده

است و خط حسینیان از یزیدیان را در تاریخ جدا دانسته است. سکولاریسم دینی واژه ای قرن بیستمی در موضوعات جامعه شناسی ظاهر شده است، اما قدیمی ترین مفهوم جامعه شناسی است که جوامع دینی دچار آن بوده اند و جمعیت اسلامی هم در عصر رسول اکرم به این بیماری فراگیر اجتماعی مبتلا شد (و اجمالاً پیامبر (ص) در علت آن به اعراب مبتلا فرمود: لما یدخل الایمان فی قلوبکم....) و یکی از اولین آثار عملی سکولاریسم دینی بی تفاوتی عام به مصادر ایمان است و جدایی تمدن اسلامی از فرهنگ اسلامی و جلو زدن رفاه و تمدن از ایده ئولوژی است و نتیجه زود عملی آن در جامعه صدر اسلام قتل امام علی (ع) و امام حسین (ع) و طرد اهل بیت بود. اما آثار آن در ادوار بعد همواره متفاوت و بسیار لطیف و پیچیده، نسبت به وضعیت و موقعیت و زمان و مکان و اشخاص و ثروت و تجارب و دانش آن ها بوده است. گرایش سیاسی مذهبی ابوریحان بیرونی و ساختارشکنی او در تاریخ نگاری اموی حاکم در تاریخ مصر و شام است و روشنفکری معاصر جالب توجه است. این کار او با توجه به گرایش بیشتر منابع کلاسیک تاریخی به حادثه کربلا و عبور ساده از آن و یا عدم ذکر آن، و بی طرفی به آن، ساختارشکنی ابوریحان در تاریخ نگاری اسلامی صدر اسلام است که در سلطه تاریخ نگاری مدرسه شام اموی بوده است. او در بیان ماه محرم به اخبار الحسین پرداخته است. او می نویسد: فعل به و بهم ما لم یفعل فی جمیع الامم باشرار الخلق. بدین سان بیرونی یوم مقتل امام حسین (ع) را در کرنولوژی ایام کلیدی و کالبدی تاریخ، از آدم تا خاتم درکتایی که گاهشماری علمی و فنی ملل است، وارد کرده است.

واژه های کلیدی: مقتل بیرونی، افلاطون یهود، فلسفه اسلامی، نظریه تکامل، حساب هندی، جغرافیا، سکولاریسم دینی

فلسفه تاریخ برآمده از نظریه تکامل - بیرونی پیشگام داروین و مندل در نظریه تکامل و ژنتیک

بیرونی به روش ارسطویی به مطالعه و استقراء طبیعت پرداخت و نتایج شگفتی بدست آورد. او با درک سرشت برخی سنگواره ها و طبیعت رسوبی برخی زمین های سنگی که مشاهده کرد، از جمله در دره سند را، گفت قبلا دریایی بوده است که در اثر رسوبات به وضع کنونی رسیده است، بر آن بود که در دوره های پیشین طوفان های عظیمی بوقوع پیوسته و در زمین های سخت دریاها و دریاچه هایی ایجاد کرده است و با انتقال این تفکر در بخشی از طبیعت به تاریخ انسانی به دریافت مانند یوگاها هندی رسیده است. بشریت هر دوره به فساد فزاینده کشیده می شود تا زمانی که فاجعه ای عظیم تمدن را نابود کند آنگاه خدا پیامبر دیگری مامور می کند تا دوره جدیدی در تاریخ ایجاد کند که با سنت اسماعیلی آن زمان نسبت تام دارد و به هرحال نوعی نظریه پایان تاریخ است و در چهارچوب نظریه معاصر ظهور و سقوط تمدن ها هم مانند فوکویاما و اشلینگر هم قابل ارزیابی است. او در بیان نظریه انتخاب اصلح بوسیله طبیعت مطالبی ذکر کرده است. نظریه مندل صرفا کشف ارتباط بین صفات ظاهری و تنظیم آن ها با اشیاء باطنی است و اشاراتی شبیه آن در تحقیقات و مطالعات استقرایی بیرونی در مورد گلبرگ های گل هست که مندل آن را با همین مطالعه گیاه با تغییرات ظاهری زیاد - نخود فرنگی - قابل مشاهده انجام داد و علم ژنتیک را پایه نهاد.

بیرونی و مکاتبات فلسفی با ابن سینا - زمینه فلسفی عصر بیرونی - شکل گیری همانند هم فلسفه اسلامی و یهودی

شخصیت فلسفی بیرونی در کتاب تاریخ فلسفه اسلامی در شمار بزرگان فلسفه اسلامی ذکر شده است و متذکر شده است که مکاتبات فلسفی او با ابن سینا و انتقادات او به ابن سینا و پاسخ های قاطع ابن سینا به او، دلیل بر شخصیت فلسفی بیرونی است. زمینه فلسفی عصر بیرونی عصر شکوه و شکل گیری فلسفه اسلامی و یهودی است. ازاد فکran یهودی رسایل خود را به عربی می نوشتند و تحت تاثیر معتزله بودند و فلسفه اسلامی و یهودی مشابه هم شکل می گرفت. ابن جبرول که تاثیر تام بر فلسفه مدرسی اسکولاستیک داشت. ابن جبرول افلاطون الیهود، یکی از هفت دانشمند بزرگ قرن دهم است که همه مسلمان و فقط ابن جبرول یهودی (۱۰۵۸) است. بیرونی ذهن فلسفی داشت و میان دو اقلیم فکر بشر ایران و هند ارتباط ایجاد کرد و وجه اهمیت مطالعه با شهامت فلسفه هندی بود. به جنبه های فلسفی ریاضی بیشتر توجه داشت تا جنبه های فنی. با این وصف می توان او را در شمار نظام بخشان به فلسفه اسلامی در اوایل تاسیس در شمار فارابی و ابن سینا قرار داد و برای او فکر فلسفی تعیین کرد.

در مسائل فلسفی ذهن فلسفی خود را در بسیاری کتب خود نشان داده است و در مواردی از مسائل فلسفه محض مانند اثبات حدوث عالم در اثار الباقیه و به فلسفه ملل دیگر پرداخته و اولین کار جهانی در هند شناسی است و فلسفه محض هند را معرفی کرده است و ده فصل ماللهند فلسفی است. بخش اعظمی از آثار الباقیه در فلسفه طبیعت در موالید و حفظ انواع است. بحث مفصل با ذکر موارد در نواقص طبیعت و در عمر طبیعی انسان و سلسله های باستانی از بابل و مصر و کلد و آشور و جهان شناسی ایرانی و گویا کاملترین القاب ملوک تا عصر او است و به ایران باستان مفصل از پیشدادی کیانی اشکانی و ساسانی وارد شده است و تا جایی که به مسائل خوارزم اعم از زبان و اعیاد و ...پرداخته است و مسائل جغرافیایی زمین را آورده است و سپس

به مسئله چاه ارتزین در این کتاب اشاره دارد و سپس مطالب مفصلی در ماه های مذهبی یهود و اعمال ان ها دارد و سپس به همین مسائل در مورد نصاری و به اضافه خرافات ان ها در مرد صلیب وارد شده است و سپس به صابئین و همین مسائل ان ها پرداخته است و سرانجام به ماه ها و روزها و تقویم اعراب جاهلی و ذکر چند مورد تا به مسلمانان رسیده است و به نقطه ابراز رای سیاسی و مذهبی و ایمان خود در روز عاشوراء می رسد : عاشورا عرب عید می گرفت و با واقعه طف برای مسلمانان واقعی نامبارک شد. و حوادثی که نقل می کنند در این روز واقع شد را نقد کرده است. بیرونی وصف صفر را با آوردن " سر امام حسین (ع) " در اول صفر به شام در مجلس یزید آورده که با چوب میزد و می گفت ...لین اشیاخی ببدر شهدوا فتل زید در این روز و مامون در این روز لباس سبز را بعد از پنج ماه و نیم کند را در کرونولوژی این روز آورده است. ماه شعبان را با ذکر تولد امام حسن (ع) در پنجم و امام حسین (ع) در سوم شروع کرده است و روز هفتم ذی الحجه و داستان غدیر را مفصل آورده و جمله ای که ابوریحان در قبح اعمال بنی امیه در حره دارد ان ها را لعن کرده و تبری جسته است و می گوید پیغمبر آن ها را لعنت کرده و خدا هم لعنت کند و مطالبی در علم نوء دارد. و در جغرافیای بادها نزد اعراب وارد شد و به طور مفصل به ماه شناسی عرب در علم نوء پرداخته است و بخشی را به تسطیح اختصاص داده است.

آغاز هند شناسی در جهان با بیرونی در " التحفه ماللهند " و جمع داروهای طبی هند در الصیدنه - جبران حمله خونین به هند

به تصریح هانری کربن، ننگ فتح خونین هند بدست محمود غزنوی را و ارزش کار تحفه ماللهند بیرونی جبران می کند و در تعادل بخشی به تاریخ موثر است. مجموعه داروشناسی او مفردات ۴۵۰۰ گیاه به شانزده زبان با ارجاع به بیش از ۲۵۰ مصدر پیش از او است و مرجع مهم در شناخت و آگاهی از طب هندی است.

اثار الباقیه نگارش در سایه دول شیعی ال زیار و ال بویه و باوندیان - فلسفه تاریخ بیرونی - عدم امکان بی طرفی سیاسی

وجه تمدنی اثارالباقیه در آموزش و تعلیم اسلامی و شخصیت بخشی به امت و شیعه به حدی است که آقای دانا سرشت به توصیه علامه شعرانی - بفرموده- کتاب را به فارسی ترجمه کرد و با مقدمه منتشر کرد. اثارالباقیه به حقیقت تاریخ پرداخته و با بحث های مقدمانی مانند حقیقت شب و روز و عمر عالم شروع شده است که آن را براساس معارف گاهشناسی تورات و سپس انجیل روزرسانی کرده است و مبادی و آغاز و پایان تاریخ را با تاریخ پیامبران گره زده است و از تورات و انجیل دلائلی بر بشارت ظهور محمد آورده است و برخی بررسی های آن نشان می دهد، بدون تردید اثارالباقیه در محیط شیعی و بوسیله معتقد به شیعه امامیه تدوین شده است. مهمترین بخش ان نقد سیر خلافت از پیامبر و تبدیل ان به سلطنت و مخالف سیره پیامبر بوسیله امویان که نتیجه نزدیک آن قتل امام حسین (ع) بود، است. او گزارش مناسبی از مقتل امام حسین (ع) دارد. به عنوان پدر علم انسان شناسی امویان را ارزیابی کرده است. انسان شناسی بیرونی و انسان شناسی سیاسی بیرونی و مقتل امام حسین (ع) عکس العمل تند نسبت به امویان است و به نوعی فلسفه تاریخ رسیده است. وجه اهمیت فلسفه تاریخ بیرونی منشا

علمی آن است. جامعه شناسی سیاسی او از امویان او را از مدار بی طرفی خارج ساخته است و نشان می دهد نسبت به عاشورا و محرم بی طرف نیست. وجه اهمیت آثار الباقیه، به نوشته دانا سرشت، در مقدمه آن تولید تخصصی و با عنایت و تامل ژرف ابوریحان در دانش گاه شناسی و معرفه المواقیت و کرنولوژی است. این دانش ایام شناسی فرق و مذاهب با اجتهاد و دقت علمی و بوجود آوردن یک مجموعه یکپارچه از گاه شناسی ابناء بشر است. در حقیقت کار او در آثار الباقیه بروز رسانی تاریخ باستان بویژه ایران دوره کیانی هخامنشی اشکانی ساسانی از لوحه داریوش در سوئر که اکنون در فرانسه است و با خواندن آن، مصر شناسی آغاز شد و نقد و تنقیح اخبار جزئی مربوط به مانی را دارد و نام سال های میان هجرت و وفات پیامبر را مقتبس از مسعودی است. بحثی در باب ذوالقرنین دارد. با ذوالقرنین قران بررسی کرده و نسب میمون قحاح و انکار مخالفان را از روی تعصب دانسته است و این گویا گرایش اسماعیلی بیرونی را نشان می دهد که به نسب پیشوای اسماعیلیه حساس بود و قول ابوریحان، اسکندر از سرداران یمن بود. نکته علمی بیرونی پس از بررسی دقیق ماه های یهودی مسیحی و جاهلی عرب به مسئله استفاده از جداول حساب (حسابیه) اسماعیلیه پرداخته و آن ها را فرقه خطاب کرده و می نویسد در روزه پیرو حدیث پیامبر هستیم که صوموا للرویه و افطرو للرویه و بنابر علم نجوم و هیئت طول ماه همواره ثابت نیست گاهی ۲۹ و گاهی ۳۰ است و تصریح پیامبر بر اینکه حسابیه نیستیم را ذکر کرده است. اسماعیلیه خود را حسابیه می دانستند. و فقه شیعه زیدیه مانند همین روش را ستوده است. او با یک اسماعیلی در این موضوع بحث کرده است و بر تعصب او ایراد گرفته است. (او خود مانند امامیه معتقد به صم للرویه و افطرو للرویه مانند حکم امامیه است) سپس جداول اسلامی بزرگان از ادم تا ابراهیم را دارد و... تا کرنولوژی حوادث راشدین امویان و عباسیان تا عهد بیرونی.

بیرونی و ابتکار در جغرافی تنظیم طول و عرض جغرافیایی برای نقشه خوانی

در جغرافیای طبیعی در مورد پیدایش زمین و تغییرات پوسته آن و دگردیسی تاریخی عوارض آن تسطیح کره و تعیین طول و عرض دقیق نقاط روی نقشه ها و تعیین مختصات ششصد شهر در نقشه ها و استفاده از رنگ در نقشه از جمله ابوالفداء در تقویم البلدان بسیار، متأثر از او است و تعیین سمت قبله با استفاده از محاسبه سینوس زاویه یک درجه.

زبان شناسی و تحمل متن علمی

بیرونی بر جنبه زبان دارای اثر و نفوذ بالا مسلط بود اما عربی را زبان صالح علم می دانست که در طول زمان متن علمی از بین نمی رود و می ماند اما اگر همان متن علمی با فارسی نوشته شود وجه علمی آن به مرور از بین می رود، می گفت به عربی مرا فحش بدهند، بهتر است که مرا به فارسی مدح کنند.

کانی شناسی و زمین شناسی

کتاب الجماهیر را حاوی چند کشف در کانی ها و خواص آن ها و نوعی نوآوری در زمین شناسی است و در مورد تغییرات در بیابان عربستان و دره سند براساس مطالعه خاک نظریاتی ارایه داده است و امکان وجود چند خشکی در نیمکره جنوبی را بررسی کرده است.

نتیجه شخصیت جامع العلوم تشیع در محاق

بدون تردید او نابغه برجسته شیعه امامیه است که در محاق محمود غزنوی قرار گرفت. اما به هر حال وضعیت ملوک الطوائفی ایران عهد او برای تحقیقات علم او موثر واقع شد و او مانند ابن سینا از درباری به دربار دیگر بود و از رقابت آن ها کمال استفاده علمی و سیاسی را برد. عقاید شیعی خود را در سایه دول شیعی نشر داد و در تاریخ بی طرف نمود.

منابع

مطالعه تحلیلی تاریخ تمدن و فرهنگ مغرب اندلس افریقیه ۱۳۹۷.

پنجمین کنگره بین المللی بیرونی - نقش بیرونی در تکامل جغرافیا کنفرانس دانشگاه بنگلادش ۲۰۱۰:.

آثار الباقیه ترجمه اکبر دانا سرشت ۱۳۵۲